

УДК 373. 3

ВІЗУАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНОГО ІМІДЖУ ВЧИТЕЛЯ

Тетяна ДОВГА (Кіровоград, Україна)

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку освіти набуває особливого значення пошук потенційних можливостей удосконалення професійно-педагогічної комунікації в умовах навчально-виховного процесу середньої школи. Сьогодні педагоги мають можливість скористатися інноваційними технологіями та засобами, що забезпечують результативність освітнього процесу, сприяють особистісному та професійному самовдосконаленню вчителя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До ефективних засобів комунікативного впливу на учнів сьогодні віднесений професійний імідж учителя, дослідженню якого присвячені роботи А. Калюжного, О. Перелігіної, О. Петрової, Г. Почепцова, В. Шепеля та ін.). Окремі аспекти іміджу педагога висвітлені в роботах Н. Гузій, А. Гончарова, Ф. Джалілової, В. Ісаченко, О. Ковальової, Л. Ковальчук, А. Кононенка, Т. Кузнецової, Л. Мітіної, Н. Павловської, А. Савостьянова, І. Федосової та ін.

Одним із ефективних засобів педагогічного впливу на учнів вважається професійний імідж учителя. Поняття "імідж" в перекладі з англійської (image) – образ, подoba. У зміст цього поняття з самого початку закладено "вміння подобатися людям" (за В. Шепелем).

Метою даної статті є дослідження візуально-комунікативних характеристик особистісно-професійного іміджу вчителя, ролі комунікативного іміджу в процесі професійно-педагогічної комунікації.

Виклад основного змісту. Більшість дослідників іміджу вчителя (Н. Гузій, А. Калюжний, Л. Ковальчук, Т. Кузнецова, Л. Мітіна, О. Перелігіна, О. Петрова, Г. Почепцов, В. Шепель та ін.) використовують в його описі поняття "чарівність", "візуальність", "артистизм", "харизма" тощо, які забезпечують привабливість особистості. Основоположними іміджевими характеристиками вчителя вважаються візуальна та комунікативна привабливість.

Візуальна привабливість. Ефект першого враження про людину базується на візуальному сприйнятті. Саме тому візуальна привабливість так важлива. За даними психологічних досліджень зовні привабливі люди легше домагаються симпатій оточуючих. Візуальна привабливість – це не лише досконалі фізичні дані, але й зовнішні прояви внутрішніх – загальнолюдських та професійних якостей особистості. Вплив учителя на учнів залежить від того, наскільки його образ є привабливим та викликає до себе довіру останніх.

Дослідник В. Шепель виводить поняття іміджу з візуального образу, нагадуючи про те, що, насамперед, це – візуальна привабливість особистості: "Щасливий той, хто володіє від Бога привабливим іміджем. Але, як правило, багато хто знаходить симпатію людей завдяки мистецтву самопрезентації" [7].

Український дослідник Л. Ковальчук також відзначає наявність елементу привабливості в структурі іміджу вчителя:

– Внутрішнє "Я" (внутрішній образ учителя, який відповідає обраній спеціальності і виявляється в його професійній культурі та мисленні, емоційності і творчому налаштуванні, привабливості та вишуканості, внутрішній стійкості й гідності, позиції і ступені мобілізації та ін.);

– Зовнішній вигляд вчителя (свідчить про ціннісні риси, які в гармонійному поєднанні з педагогічним артистизмом створюють позитивний образ учителя, сприяють формуванню гарного враження й репутації, допомагають проявити себе не тільки привабливою людиною, але й прекрасним педагогом;

– Використання вербальних і невербальних засобів спілкування (жести, міміка, пантоміміка, інтонація, магія слова, темпоритм мовлення педагога), які повинні викликати довіру учнів і налаштовувати їх на активну взаємодію [3:67].

Загальне сприйняття вчителя, його особистості, внутрішнього стану, формування довіри чи недовіри до його слів починається із враження, створеного його *зовнішнім виглядом*, сталими категоріями якого є: фізичний вигляд (обличчя, постава і типові пози, хода, голос); оформлення зовнішності (одяг, зачіска, прикраси); засоби виразної поведінки (доброзичливість, привітність, привабливість, естетична виразність та ін.).

Візуальна привабливість (*візуальність*) проявляється в здатності вчителя привертати до себе учнів насамперед одягом і манерою одягатися. Загальновідомо, що одяг учителя має виховне значення.

Існують психолого-педагогічні, етико-естетичні вимоги до цього складника зовнішнього вигляду педагога, як-от:

- підпорядкування кожної деталі одягу головному завданню – реалізації виховної функції професійної діяльності;
- індивідуальний підхід до одягу з урахуванням віку, статі, особливостей фігури, виконання професійних функцій (керівник, учитель початкових класів, учитель фізичної культури тощо);
- елегантність, гармонійність, завершеність, дотримання ділового стилю одягу з урахуванням сучасних тенденцій моди;
- естетична виразність, гармонія кольорів, стриманість і почуття міри, підпорядкування цьому всіх елементів: кольору, фактури тканини, фурнітури, прикрас тощо;
- зручність і гігієнічність одягу з урахуванням специфіки виконання професійних операцій: писати на дошці, працювати з демонстраційним матеріалом, нахилитися, ходити між рядами тощо;
- охайність, чистота одягу незалежно від погоди, місця проживання вчителя (сільська місцевість, віддаленість житла вчителя від школи тощо);
- систематична робота вчителя над формуванням свого стилю одягу через виявлення оптимальної уваги до своєї зовнішності, аналіз і порівняння зовнішнього вигляду своїх колег, дикторів телебачення, акторів, випадкових перехожих тощо.

Зовнішній вигляд допомагає вчителю викликати увагу до своєї персони, створити позитивний образ, показати себе не тільки симпатичною людиною, але й прекрасним фахівцем. Але педагог повинен привертати до себе учнів і дорослих не лише зовнішнім виглядом. У ньому повинні гармонійно поєднуватися багатий внутрішній світ, любов до дітей і турбота про них.

Так, російська дослідниця Л. Мітіна зазначає, що імідж сучасного педагога-професіонала передбачає прояв ним своєї індивідуальності, самобутності, а також чарівності. Чарівність – наявність певних внутрішніх рис особистості, які зовні виражаються як доброзичливий інтерес до людей, здебільшого дітей, бажання увійти з ними в контакт, допомогти, створити оптимальні умови для розвитку [5].

У педагогічній науці існують підходи, в яких підкреслюється роль і значення елементів театрального мистецтва, педагогічного артистизму для формування вчителя з позитивним іміджем (В. Абрамян, Н. Гузій, Є. Ільїн, І. Зязюн, Ю. Львова, В. Кан-Калік, В. Моргун, О. Цокур, Є. Ямбург та ін.).

Педагогічний артистизм є поєднанням духовних і фізичних якостей, які допомагають знайти контакт з учнями, завоювати їхню довіру і потім діяти, враховуючи всі особливості такої діяльності. Артистичний учитель одухотворює зміст і організацію педагогічного процесу. Це самобутній педагог зі своїм внутрішнім світом, який стає чарівним у момент передачі знань і свого ставлення до них. Потрібно відрізнити артистизм від бажання справити враження, виділитися серед інших, від зайвої пафосності та епатажності. Можна володіти привабливими зовнішніми даними, красивим голосом і загальною нервовою збудливістю, які в очах іншої людини можуть зійти за акторський темперамент, але при цьому не бути дійсно артистичним.

Артистизм педагога, як здатність до органічного існування та ефективних дій в умовах педагогічного процесу, пов'язаний також з оволодінням майстерністю педагогічного спілкування, мистецтвом самовираження, саморегуляції психічного стану, самоконтролю емоцій і творчого самопочуття як передумови успішної педагогічної взаємодії.

Видатний педагог минулого Василь Олександрович Сухомлинський зазначав таке: "Стала очевидною істина, що вплив особистості вчителя на вихованця ні з чим не можна порівняти і нічим не можна замінити, але ті, хто повторює цю істину, рідко розуміють, що особистість учителя розкривається перед учням в єдності слова та поведінки. [6:321].

Багато сучасних дослідників відзначають, що в педагогічному процесі увагу учнів звертається не тільки на те, що говорить кожен вчитель, а й на зовнішній вираз почуттів в мімічних та пантомімічних рухах. Приємні манери поведінки допомагають вчителю швидко адаптуватися в будь-якій обстановці, спрощують встановлення комунікативних зв'язків, підвищують можливість впливу на учнів.

Сучасний педагог-гуманіст Шалва Амонашвілі надає величезного значення усмішці і вважає її необхідною умовою ефективності спілкування: "Усмішка є особливою духовною силою, яка проходить через серце і проявляється зовні як вираз обличчя, яке випромінює внутрішнє світло і тепло. Усмішками виявляються, передаються і надсилаються іншим наші відносини, почуття, думки. І так як справжня Усмішка йде тільки від доброго серця, то все, що нею виражається, слугує для підтримки, заохочення, натхнення, заспокоєння тих, до кого вона звернена "[1].

Уведення до педагогічного лексику такого інноваційного поняття, як "педагогічна усмішка", належить Ш. Амонашвілі: "Педагогічна усмішка як духовний стан учителя, як якість його духу, супроводжує його постійно, він нарощує в собі її міць, він сам стає Усмішкою і поширює навколо себе еманацию добра і надії. Цей стан є його найважливішим надбанням, у ньому величезна кількість дарів

його духу. І вловлюючи тонкі моменти істини або творячи їх, вчитель зі свого внутрішнього світу випромінює усмішку потрібного спектру. А учень в цей момент переживає радість, полегшення, успіх, заспокоєння, те, що саме зараз йому було потрібно" [Так само].

На нашу думку, запорукою ефективності педагогічного спілкування і його позитивного впливу на учнів служить комунікативна привабливість педагога, яка безпосередньо пов'язана з комунікативним іміджем педагога і може використовуватися як засіб підвищення якості професійно-педагогічної комунікації.

Комунікативна привабливість педагога – професійно значущий, емоційно-психічний стан, що виявляється в спілкуванні з учнями та забезпечує успішну комунікативну взаємодію учасників педагогічного процесу, засновану на взаємній симпатії.

Спілкування тлумачиться як процес встановлення й розвитку контактів між людьми, породжуваний потребами спільної діяльності і включає в себе три складники: комунікацію (обмін інформацією), інтеракцію (обмін діями), соціальну перцепцію (сприйняття й розуміння партнера).

Термін "комунікація" (від лат. communicatio) означає зв'язок, повідомлення. В широкому значенні – це процес обміну інформацією, який включає обмін різними уявленнями, ідеями, інтересами, почуттями, установками тощо. У вузькому сенсі під цим терміном розуміють аспект передачі і сприйняття інформації. В межах комунікації розглядають вербальний (мовний) і невербальний (кінетичний) аспекти.

Професійно-педагогічна комунікація – система безпосередніх або опосередкованих зв'язків, взаємодій педагога, що реалізуються за допомогою вербальних і невербальних засобів, засобів комп'ютерної комунікації з метою взаємообміну інформацією, моделювання та управління процесом комунікації, регулювання педагогічних відносин [2:8].

Вербальна комунікація в педагогічному спілкуванні передбачає:

1. Майстерність усного викладу (ясність, доступність, логічність, структурованість, виразність, інформативність, правильність, чистота мовлення, контакт з аудиторією).

2. Навчання учнів основ культури і техніки мовлення (планування висловлювання, його змістовний обсяг, доказовість, аргументованість, багатство словникового запасу, доречність, тактовність).

3. Суб'єкт-суб'єктні відносини в педагогічному спілкуванні (активне слухання, "Я-висловлювання", зворотній зв'язок, безоціночне прийняття партнера, умови фасилітації педагогічного процесу).

До засобів невербальної комунікації належать:

1. Паралінгвістичні (якість голосу, тембр, гучність, висота). Сучасні дослідники мови й мовлення звертають увагу на цей параметр як на ключовий. Саме фонацією вкладається сенс в загальнозначущі висловлювання.

2. Екстралінгвістичні (паузи, сміх, плач, зітхання, кашель). Паузи – багатозначні медіатори нашої мови. Вони можуть сигналізувати як про повне взаєморозуміння, так і про втрату контакту, згоду або незгоду суб'єктів спілкування, залучати їхню увагу та навпаки.

3. Зоровий або візуальний контакт (спрямованість, тривалість погляду). Через зоровий канал приходить від 70 до 90% інформації.

4. Міміка (виражальні рухи лицьових м'язів; усмішка). Міміка підвищує емоційну значимість інформації, сприяє її засвоєнню.

5. Пантомімка (рухи всього тіла або окремих його частин – рук, ніг, тулуба; пластика тіла; хода). Тілесні прояви несуть значно більше сигналів, ніж вербальні, оскільки вони більшою мірою несвідомі, а отже, і більш інформативні.

Значна роль спілкування в педагогічній діяльності вимагає від педагога професійного управління своєю комунікативною діяльністю. Щоб зробити цей процес більш ефективним, педагогу необхідно володіти певними якостями, такими як комунікативні здібності, комунікативні вміння, комунікативна поведінка.

Комунікативні здібності педагога – це здібності, які проявляються у сфері педагогічного спілкування та забезпечують уміння знайти правильний підхід до учнів, встановити з ними доцільні з педагогічної точки зору взаємини і сприяють успішності в різних видах педагогічної діяльності.

Комунікативні вміння педагога – це вміння, які забезпечують професійне управління комунікативною діяльністю, а саме:

- вміння спілкуватися з різними категоріями людей (учнями, їхніми батьками, колегами та ін.);
- вміння цілеспрямовано організовувати спілкування і керувати ним;
- вміння ефективно організувати спільну з учнями творчу діяльність.

Виділяють такі групи професійно-комунікативних умінь педагога:

1. *Соціально-психологічні вміння* – це вміння розташовувати учнів до спілкування, справляти сприятливе враження (самопрезентаційне вміння), рефлексувати, адекватно сприймати своєрідність

особистості кожного учня, її статусну структуру, прогнозувати розвиток міжсуб'єктних відносин, використовувати психологічні засоби – вербальні й невербальні, механізми комунікативного впливу – зараження, навіювання, переконування, ідентифікації і т. ін.

2. *Морально-естетичні вміння* – це вміння будувати спілкування на гуманній, демократичній основі, керуватися принципами і правилами професійної етики та етикету, утверджувати особистісну гідність кожного учня, організувати творчу співпрацю з учнівською групою та окремими учнями, ініціювати сприятливий моральний клімат спілкування.

3. *Естетичні вміння* – це здатність гармонізувати внутрішні й зовнішні особистісні прояви, бути артистичним, естетично виразним, долучати підлітків до високої культури комунікації, активізувати їхній емоційний тонус і оптимістичне світовідчуття.

4. *Технологічні вміння* – це вміння використовувати навчально-виховні засоби, методи, прийоми, різноманіття форм взаємодії, обирати оптимальний стиль керівництва спілкуванням, дотримуватися педагогічного такту, органічно поєднувати комунікативну і предметну взаємодію, забезпечувати її виховну ефективність.

Показником успішного спілкування педагога з учнями є сприятливий морально-психологічний клімат у класі, навчальній групі, навчальному закладі в цілому. Домогтися успіху у вихованні та навчанні педагог може, тільки якщо він вибудовує ці процеси на особистісній основі, починає спілкування з встановлення емоційно сприятливих взаємин з учнями. Цьому значною мірою сприяють такі риси вчителя як комунікабельність та комунікативність.

Комунікабельність – здатність отримувати задоволення від процесу спілкування, бажання знаходитись у товаристві, серед інших людей. Комунікабельність – провідна професійна якість учителя. Її наявність у педагога слугує показником високого комунікативного потенціалу. Вміння слухати, бути уважним, розуміти стан мовця – важливі складники педагогічної комунікабельності. Вони проявляються тоді, коли є інтерес до внутрішнього світу учня, потреба в спілкуванні з ним на духовному рівні.

Комунікативність – сукупність істотних, відносно стійких властивостей особистості, що сприяють успішному прийому, розумінню, засвоєнню, використанню і передаванню інформації. Комунікативність учителя є необхідною передумовою успішної та активної роботи з педагогічною інформацією – інформацією, спрямованою на навчання й виховання учнів [2:23].

Компонентами професійно-педагогічної комунікативності вчителя є: стала потреба в систематичній різноманітній комунікації з дітьми в різних сферах; взаємодія загальнолюдських і професійних елементів комунікативності; емоційне задоволення на всіх етапах процесу комунікації; наявність здібностей до здійснення комунікації; прагнення до набуття комунікативних навичок і вмінь [Так само: 23-24].

Комунікативні здібності та комунікативні вміння педагога знаходять своє відображення в його комунікативній поведінці.

Комунікативна поведінка вчителя – процес передачі педагогом інформації за допомогою мовлення й відповідної поведінки, що сприяє встановленню контактів з класом, впливає на його настрій, готує до сприйняття навчального матеріалу. Успішність комунікативної поведінки вчителя багато в чому залежить від уміння мислити й точно, динамічно передавати ці думки учням; усвідомлення учителем педагогічного завдання; здатності враховувати характер взаємин з учнями; авторитету вчителя; новизни й виразності мовлення; вміння розуміти психічний стан учня за зовнішніми ознаками, «читати по обличчю», від умінь самопрезентації вчителя [4: 132].

Професійно-педагогічна комунікація пред'являє специфічні вимоги до особистісних якостей вчителя, в складі яких особливе місце відводиться комунікативному іміджу. Цей різновид іміджу безпосередньо пов'язаний з комунікативною поведінкою суб'єкта. В його основу покладено цілісну систему взаємозалежних вербальних і невербальних компонентів та сукупність характеристик, що виявляються в процесі особистісної, групової, масової комунікації.

Комунікативний імідж учителя є різновидом особистісно-професійного іміджу. В ньому поєднуються візуальні та комунікативні іміджеві характеристики вчителя, а його значення зростає завдяки наявності таких якостей, як педагогічний такт, педагогічна толерантність, педагогічний авторитет, педагогічний артистизм та ін. Комунікативний імідж педагога реалізується в процесі комунікативної діяльності, основу якої складає професійно-педагогічна комунікація.

Висновок. Візуально-комунікативні якості вчителя сукупно утворюють його комунікативний імідж, який, своєю чергою, є різновидом особистісно-професійного іміджу та характеризується візуальною та комунікативною привабливістю особистості. Комунікативний імідж реалізується в процесі комунікативної діяльності вчителя та є запорукою успішної професійно-педагогічної комунікації.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Амонашвили Ш. А. Улыбка моя, где ты? Мысли в учительской [уроки Шалвы Амонашвили] / Ш.А. Амонашвили. – Москва: Издательский Дом Шалвы Амонашвили, 2003. – 32 с.
2. Волкова Н. П. . Професійно-педагогічна комунікація: Навч. посіб. / Н. П. Волкова. – К.: ВЦ "Академія", 2006. – 256 с.
3. Ковальчук Л. О. Формування іміджу майбутнього вчителя у процесі вивчення педагогічних дисциплін в класичному університеті // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. пед. – 2007.– Вип. 22. – С. 65–74.
4. Коджаспирова Г. М. Словарь по педагогике / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров. – Москва: ИКЦ «МарТ»; Ростов н/Д: Издательский центр «МарТ», 2005. – 448 с.
5. Митина Л. М. Профессиональная деятельность и здоровье педагога / Л. М Митина., Г. В. Митин, О. А. Анисимова. – М.: Академия, 2005. – 368 с.
6. Сухомлинський В. О. Слово вчителя в моральному вихованні / Вибрані твори. В 5-ти т. – Т. 5. Статті. – К.: Рад. школа, 1977. – С.321-330.
7. Шепель В. М. Имиджелогия. Секреты личного обаяния / В М Шепель. – М.: Феникс, 1994. – 316 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Довга Тетяна Яківна – кандидат педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Коло наукових інтересів: професійна підготовка майбутнього вчителя початкової школи, особистісно-професійний імідж учителя.